

Ненад ВУКОВИЋ*

КУЛТУРНИ КОД И СТЕРЕОТИПИ КАО ФАКТОРИ ЗАЈЕДНИЧКОГ СЛОВЕНСКОГ КУЛТУРНОГ ХОДА

Апстракт: У контексту западноевропске етнолингвистике одавно је етнолингвистика популарна у многим словенским земљама. Као што је познато, њен програм се темељи на опису релација језика према националној историји и друштвеном животу, посебно односу језика према култури. Она се бави културолошким аспектима језика: „култура у језику”, а не „језик у култури”; обухвата вријеме и простор као и шири лексичко-семантичка поља везана за боје, мјере, осјећања, све до властитих имена.

Кључне ријечи: етнолингвистика, словенске земље, културни код, словенски фолклор (пјесме), језик фолклора, човјек – судбина, кућа, отаџбина

Да не би долазило до забуна, одмах на почетку вриједно је подсјетити да се етнолингвистика јавља под низом других назива: лингвистика културе, лингвокултурологија итд. У словенским земљама се развијала и развија у контексту западноевропске етнолингвистике, посебно њемачке, довољно је подсјетити се на Сапирове и Ворфове (В. Whorf) радове, као и радове њихових сљедбеника. Етнолингвистика, као права савремене лингвистике, реализује програм који се темељи на опису релација језика према националној историји и друштвеном животу, а посебно језика према култури. Испитује културолошке аспекте језика: „културе у језику”, а не „језика у култури”. Познато је да словенска етнолингвистика произилази из традиције дијалектологије, фолклористике и етнографије, с тим што се наслања и на токове савремене линг-

* Редовни професор на Универзитету, Подгорица

вистике, као што је социолингвистика, психолингвистика, не поистовјећујући се са њима.

Изучавања у овој области, значајна су у многим словенским земљама, прије свега у Русији (Сектор етнолингвистике и фолклора у Институту за славистику РАН, у Москви), у Пољској у Лублину (годишњак „Etnolingwistyka”, Етнолингвистичка комисија ПАН у Варшави, у Србији годишњак *Кодови словенских култура*, у Бјелорусији (Минск), Украјини (Лавов), у Чешкој (Праг), у Хрватској (Загреб) итд.

Кад се темељитије посматрају научна остварења, примјетно је да погледи и методе истраживања у славистичким круговима још нијесу усклађени, да у доброј мјери осцилирају.

Бавећи се дуги низ година семантичким пољима у старим пастирским играма Дурмитора (дурмиторски *homo ludens*), неминовно сам морао ући у етнолингвистичко поље, посебно словенско, да бих могао разумјети и објаснити многе путеве ријечи и њихових значења. И у тим лексичко-семантичким пољима укрштају се разни трагови словенски и несловенски.

Словенска етнолингвистика израста из истраживања поријекла и веза народа, да би на крају 20. вијека доживљавала своје поновно рађање – како се изразио Никита Иљич Толстој, зато што су испитивања језика на тлу културе код словенских народа била везана за 19. вијек. У Русији сежу у вријеме Ф. Буслајева, К. Афанасјева, а у Пољској Јана Карловича, К. Мошињског (или Малиновског који је писао на енглеском језику). На самом почетку значајне књиге: *Језик словенске културе* (Ниш, 1995), њен аутор Никита Иљич Толстој истиче: „Проблеми и задаци реконструкције словенске духовне културе налазе се у непосредној вези с проблемом етногенезе Словена или су његов саставни део”. Под појмом Стари Словени данас видимо словенска племена у периоду прије примања хришћанства, имајући у виду и тврдњу да су Стари Словени поштовали божанства природе и свуда око себе видјели „дјеловање богова и других натприродних бића”. Одређивање граница територије коју су покривала словенска племена није могуће одвајати од важних питања словенске етногенезе. Проширујући даља сагледавања словенских токова, словенског духовног хода, значајно је истаћи и сљедеће виђење Никите Толстоја: „У односу на народну („традиционалну”) словенску културу, хришћанство је, у два његова основна вида – православљу и католичанству – заузимало позиције аналогне позицији књижевног језика у односу на дијалекте. „Књижевна” или писана (хришћанска) култура била је наднационална, у неком смислу и надетничка, као што је наднациона-

лан и надетнички био црквенословенски (старословенски) језик за знатан део Јужних и за све Источне Словене, а у раном периоду христијанизације (ћирило-методијаско доба) и за Западне Словене” (стр. 24).

У многим текстовима других значајних аутора лако се примјећује да се оживљавање интересовања језиком као феноменом културе у словенским земљама јавља на таласима критике структурализма, структурализма „који изолује језик од друштвеног, културног и психолошког контекста”.

Пољак Жежи Бартмињски (Jerzy Bartmiński: *Etnolingwistyka słowiańska – próba bilansu*, 2005), бавећи се темељито овим питањима, наглашава: „Analizy etnolingwistyczne objęły zarówno pojedyncze pojęcia – zainteresowaniem cieszyły się kluczowe dla kultury pojęcia człowieka (Apresjan 1995), doli (Arutjunova /red./ 1994), domu (Sawicka /red./ 1997), ojczyzny Bartmiński /red./ 1993), czasu i przestrzeni (Arutjunova 1997, Adamowski 1999), jak też całe pola leksykalno-semantyczne obejmujące nazwy kolorów (Wierzbička 1999, Tokarski 1995, Grzegorzczkowska i Waszakowa /red./ 2000, 2003), wymiarów (Grzegorzczkowska i Waszakowa /red./ 2000, 2003), uczuć (Wierzbička 1999, Nowakowska-Kempna 1995, 2000, Duszak 2003). W ostatnich latach ujęcie etnolingwistyczne zastosowano także do nazw własnych (Tolstaja, 1998, Berezovič 2000, Chlebna 2002). Што значи да су етнолингвистичке анализе неминовно морале да обухвате човјека као „кључни појам за културу”, морале су да обухвате његову судбину, кућу, отаџбину, да обухвате вријеме и простор, као и шира лексичко-семантичка поља која обухватају боје, мјере, осјећања, све до властитих имена.

Теоретска формулисања етнолингвистичких метода изашла су испод пера Н. И. Толстоја, оснивача московске етнолингвистичке школе. Његову концепцију данас слиједи Светлана Толстој и тим московски. Толстој је видио етнолингвистику као науку која испитује „поље садржаја културе” – садржаја који могу бити преношени разним формалним средствима (ријеч, реквизит, обред, цртеж итд.) Кључни појам који цјелину интегрише (цјелину података) јесте „културни код”.

Размишљајући, на примјер, о прадомовини Словена, Толстој одлучно помјера тежиште са географске прасловенске колијевке на визију свијета и човјека у језику и култури, митологији, обредима, духовне форме прадомовине данашњих Словена („Живаја старина”).

Своје врсте „манифест” етнолингвистике у пољском Лублину била је припрема (под руководством Жежија Бартмињског) пробне свеске *Słownika ludowych stereotypów językowych* (Wrocław, 1980) – „манифест” замишљен као реконструкција народне визије свијета и човјека

на бази језика, текстова везаних за фолклор и етнографских података. У уводном тексту етнолингвистика се посматра као лингвистички правац, који као свој задатак види испитивање „језичке слике свијета схваћене као „наивна” слика, слика која лежи у основама језика, устаљене у граматичкој структури и значењима ријечи, такође и у структури и значењима текстова”.

У духовни свијет Прасловена лингвисти су доста рано пробали да продру преко компаративних студија везаних за лексику, допуњујући на тај начин испитивања археолога и историчара (све је то систематизовано у чувеном *Słowniku starożytności słowiańskiej*, t. 1–7, Варшава, 1961–1986). Затим у студијама Тадеуша Лера-Сплавинског (1935), Копечног (1981), Олега Трубачева (2003) – о заједничкој словенској лексици, затим у етимолошким рјечницима појединих словенских језика, као и у прасловенским рјечницима (рађеним у Кракову, Прагу, Москви). Све ово задивљује као огромна ризница – с правом се истиче!

Реконструкцију старословенског семиотског система, како наглашава Бартмињски, на основу лингвистичких података, из фолклора, митолошких испитивања презентовали су Вјачеслав Иванов и Топоров (1965) у оквирима структуралне парадигме, оперишући појмом опозиције. У култури и језику давних Словена, у њиховим митовима, средњовјековним споменицима, у савременом фолклору открили су присуство општих опозиција (срећа – несрећа, живот – смрт, пар – непар); просторне опозиције (десни – лијеви, небо – земља и земља – подземље, исток-запад); опозиције приписиване времену, боји (дан – ноћ и прољеће – зима; сунце – мјесец, свијетао – таман) итд.

На почетку друге половине XX вијека на фону развоја међународних испитивања из области семиотике, испитивања специфике умјетничког израза многи лингвисти су се заинтересовали језичком страном текстова из словенског фолклора, прије свега народним пјесмама узимајући у обзир разне врсте. Испитивања чешког језика фолклора (Хошек), словачког (Оравец), пољског (Батмињски), руског (Евгењева, Богатирев, Осовјецкиј), бугарског (Андрејчин), македонског (Блаже Конески), српскохрватског (Лорд у Америци) – они су потврдили тезу о функционисању на нивоу традиције, архаичне народне културе, – нередукване диференцијације језика на двије стилске варијанте – свакидашњи говор и умјетнички говор. Указали су на постојање у језику фолклора низа дистинктивних могућности, удаљених од свакидашњег говора, а имају карактер изнад – и интердијалекатски. Те особине дијеле на три функционалне групе: специфичне особине „меличне” које произи-

лазе из потребе пјевања (дјеловање закона отвореног слога; интеррјекцијске типа ој, хеј; репетиције), специфичне особине које произилазе из потребе одржавања ритма стиха (нпр. сажимања /zdrobnienia/ у функцији регулатора ритма); на крају специфичне особине (у најширем смислу) – из интенције узвишеног говорења /говора/ или „суптилног” (према одређењу једног од пјевача). У посљедњу категорију пјесничку *sensu largo*, слиједџи Бартмињског, спада прије свега посебан репертоар лексикалних формула (израза и понављаних веза ријечи). На посматрању у 20. вијеку српскохрватске поезије (епске) амерички испитивачки тим Лордов изградио је своју познату теорију „формуле” – „formuliczna” (1964). Разлике словенског језика фолклора у односу на свакидашњи говор показале су се врло регуларне, тако да је дошло до његове интерпретације у категоријама не пјесничке деформације, него стилистичке деривације (Бартмињски, 1978)

Словенска етнолингвистика, многи тврде, што је од посебног значаја за даља истраживања, преузела је питања која је још давно покренуо сам Хумболт, а тичу се утицаја језика на схватање и посматрање свијета садржаног у језику.

На крају треба нагласити да се интензивно развијају истраживања у оквирима етнолингвистике која су усмјерена на контрастивну анализу два или више језика. Посебна пажња се посвећује словенској етнолингвистици, етнолингвистици која има за циљ испитивање појмова кључних за културу, што значи назива вриједности. И општа је констатација да етнолингвистика тада излази на терен близак културологији, аксиологији и историји идеја.

Nenad VUKOVIĆ

CULTURAL CODE AND STEREOTYPES

Summary

In the part of modern science of language – ethnolinguistics, also called linguistics of culture, stereotypes are treated as “repeated relations of semantic elements” and they are not related only to people, but also to things and phenomena. Ethnolinguistics deals with language relation to life and national history, particularly to culture, highlighting cultural aspects of language, “culture in language” and not “language in culture”. Ethnolinguistics relies on the streams in modern linguistics, and, as it is known, it follows on dialectology, folkloristics and ethnography, but it is not identified with any of these.

